

SZERZŐ, SZÖVEG ÉS BEFOGADÁS A BIBLIOTERÁPIÁBAN

Nemrégiben egy író-olvasó találkozón vettem részt, ahol Kőrösi Zoltán – szerintem méltatlanul kevésbé ismert kortárs magyar írónk – volt a vendég. Szóba került többek között az is, hogy ő íróként mit gondolt az írásról, az irodalmi alkotásról. A történet udvariasság – fogalmazott Kőrösi, azaz van az írónak valami mondanivalója, amelyet azonban nem közvetlenül tár az olvasó elé, hanem a történetből bontakoztat ki. A szerző által írt szöveget egy fához hasonlította, amelynek az író a leveleit, sőt a levelek erezetét is látja, mégsem ír le részletesen mindent, csak a legfontosabb dolgokat. Ugyanakkor a fának az árnyékát is kell láttatnia a szerzőnek és látnia az olvasónak – mindazt tehát, ami még *benne van* a történetben, túl a kimondott, leírt szavakon, amit elcsépett szavakkal mondanivalónak, üzenetnek nevezhetnénk

A fa és az árnyéka – a történet és ami hozzágondolható. A befogadási folyamat szép metaforáját fogalmazta meg Kőrösi Zoltán, és kétségtelen, hogy mindaz, ami egy biblioterápiás foglalkozáson történik, befogadás, sőt még talán több is annál. Az is kétségtelen, hogy az árnyék legalább ugyanolyan fontos, mint maga a fa. A kérdés már csak az: hányféleképpen látjuk ezt a fát, hányféleképpen látjuk ezt az árnyékot?

Szerző és mű, olvasó és befogadás bonyolult viszonyait érdemes tehát körbejárnunk, amikor a biblioterápiáról gondolkodunk.

Ami a szerzőt illeti, szerepe, mindaz, amit róla gondoltak az irodalomban, évszázadok folyamán sokat változott és alakult. Mint Roland Barthes megjegyzi, az archaikus társadalomban a szerző csupán közvetítőnek, nem pedig zseninek számított. A modern szerző fogalma, ahogy ma ismerjük, hosszú évszázadok folyamán alakult ki, a középkor után.¹ Létrejöttében számos tényező játszott szerepet; filozófiai irányzatok, mint például az empirizmus és a racionalizmus ugyanúgy, mint az a tény, hogy Gutenberg feltalálta a könyvnyomtatást, ami gazdasági és egyéb szempontokból alakította át gyökeresen a szerzők műveikhez való viszonyát.²

1 Barthes 1996: 50.

2 Bővebben ld. Z. Varga 2010: 542-546.

A szerző mint életrajzából megfejthető, megismerhető egyéniség gondolata különösen a pozitívizmus korszakában volt uralkodó gondolat, a huszadik század első felében azonban a különböző filozófiai áramlatok (pl. pszichoanalízis), az ún. nyelvészeti fordulat, valamint az irodalomelméleten belül jelentkező irányzatok (pl. orosz formalizmus, amerikai New Criticism) már kezdték megkérdőjelezni a művek biografikus olvasatát.³

A szerzőhöz való viszonyt Roland Barthes 1968-ban írt, *A szerző halála* című írása rengette meg az irodalomtudományban.⁴ A cím arra vonatkozik, hogy Barthes véleménye szerint a szerző képletesen meghal, amikor írni kezd, azaz személyazonossága feloldódik az írásban. Szövege forrása és értelmezője már nem ő – a szöveg önálló életre kel, számos jelentése, értelmezése képzelhető el.

Mindaz, ami Barthes állít, feltétele annak, hogy egyáltalán biblioterápiáról beszélhessünk. Tény, hogy a szerző fogalma azóta is foglalkoztatja az irodalmárokat, ha úgy tetszik, a Barthes utáni irodalomelmélet „rehabilitálta” a szerzőt, ha nem is mint önéletrajzi alakot, hanem mint ún. poétikai elvet⁵, mégis elmondhatjuk, hogy a mű jelentése a posztmodern irodalomelméletek szerint nem a szerző és a mű, hanem a mű és a befogadó viszonylatában, találkozásában képződik meg. Pierre Bayard ezt a következőképpen fogalmazza meg: „A mű egy olyan alkotó folyamat eredménye, amely benne [a szerzőben] megy végbe, de túlmutat rajta, és helytelen volna erre korlátozni az értelmezést.”⁶ Ez teszi lehetővé a jelentések szóródását, a mű többértelműségét, az értelmezések soha le nem záródását, azt, hogy egy műről mindig beszélhessünk és mindig tudjunk róla újat mondani. A szövegről, műről való beszédnek ebben a kontextusban nem a kritika felel meg, amely egyfajta hatalmi helyzetből a mű egyetlen helyes értelmezését keresi, hanem az olvasatok pluralitása, egymás mellett élése.

Ami a gyakorló biblioterápiát illeti: olyan esetekben, amikor a szöveggel nem előre ismerkednek meg a csoporttagok, hanem a foglalkozás keretében, kifejezetten javasolják is a biblioterapeuták, hogy a szerző neve ne hangozzék el, ha mégis, csupán a foglalkozás végén. Ennek a gyakorlati javaslatnak a célja és haszna kettős; egyrészt arra irányul, hogy a

3 Z. Varga 2010: 536-539

4 Barthes 1996: 50-55

5 Z. Varga 2010: 549-555

6 Bayard 2007: 34

csoporthagok a szövegre és ne a szerzőre, a róla mozgósítható tudásanyagra koncentrálnak a foglalkozás során, másrészt oldja az ún. műveltségi komplexus okozta szorongást is.⁷

A mű jelentése tehát eloldódik a szerző személyétől – hogy Kőrösi Zoltán fa-metáforájánál maradjunk, minden olvasónak szabadságában áll elképzelni a saját fáját, különböző árnyékkal. Miről van hát szó? Amikor Kőrösi fáról, levelekről, levélerezetéről beszél, amelyből szerzőként nem fog mindent egyformán láttatni, csak bizonyos kiemelt részleteket, akkor a kompozíció megformáltságának kérdését érinti. Az irodalmi mű megalkotásának szabályai vannak – Ricoeur konfigurációnak nevezi a folyamatot, amelyben a szerző a konkordancia és a diszkonkordancia szabályai szerint szövi a cselekményt.⁸

Ha átvetítjük ezt az eljárást a hármas mimézis folyamatába, amelyet szintén Ricoeur ismertet,⁹ az eredeti fa tekinthető a mimézis első fázisának, míg a szerző által – töredékesen, ám az alkotás szabályszerűségeit követve megrajzolt – fa-ábrázolás a mimézis második fázisának feleltethető meg. A mimézis harmadik fázisában az olvasó gondolatban rajzolja meg a maga fáját, amely minden kétséget kizárólag más lesz, mint a szerző fája, hiszen a hiányzó részleteket máshogy fogja kitölteni. Átfordítva mindezt az irodalmi szövegre és a történetre: az irodalmi szöveg által közvetített történet soha nem fog pontosan ugyanúgy megjelenni az olvasó elképzeléseiben, mint a szerzőében, sőt, soha nem lesz két olyan olvasó, aki ugyanúgy képzelel el a történetet. (Az irodalmi adaptációk nagy problémája ez: lehetetlen minden olvasó elképzelésének megfelelni, sőt, ha végsőkéig visszük a gondolatot, egyetlen olvasónak sem felelhet meg soha semmiféle adaptáció, hiszen a saját elképzelése nem egyezhet semmiféle adaptációval.)

Az elképzelés, az olvasat mindig egyedi tehát, befolyásolja mindaz, ami az olvasó világát alkotja: a mimézis harmadik fázisa az szöveg és az olvasó világának metszéspontjában jön létre (ld. még Gadamer-nél a horizont-összeolvadás fogalmát). Olyannyira, hogy Bayard véleménye szerint egy-egy kritika vagy olvasói vélemény hallatán, olvastán az írónak az a kellemetlen érzése támadhat, hogy mindaz, amit írni akart és amit az olvasó megértett, kiértett a könyvéből, egészen más. A belső könyv, az olvasóban élő könyv különbözik az íróban élő könyvtől.¹⁰ Szorosan kötődik mindez ahhoz a folyamathoz is, mint amit Ricoeur leír *A*

7 Hász 2012: 15

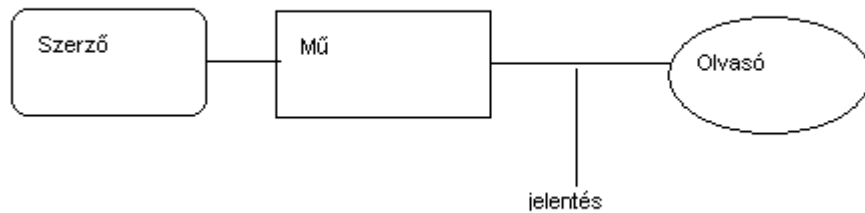
8 Ricoeur 2001: 16-18

9 Ricoeur 1999: 25-309

10 Nem csoda, hiszen ahogy az olvasó saját magát olvassa bele a könyvbe, az író is magát írja bele a könyvbe, azaz ő is saját magát szeretné megérteni Paul de Man megfogalmazása szerint ilyen értelemben minden

narratív azonosság című tanulmányában; az olvasás az én újjáalakításával jár, amely folyamatban fiktív szereplők jellemét és cselekedeteit tanulmányozva önmagunkat értjük meg.¹¹ Önmagunk azonosítása a fikcióban megismert *mással* magával vonja az önismeret fejlődését.

Mindezt a következő egyszerű ábrán szemléltethetjük:

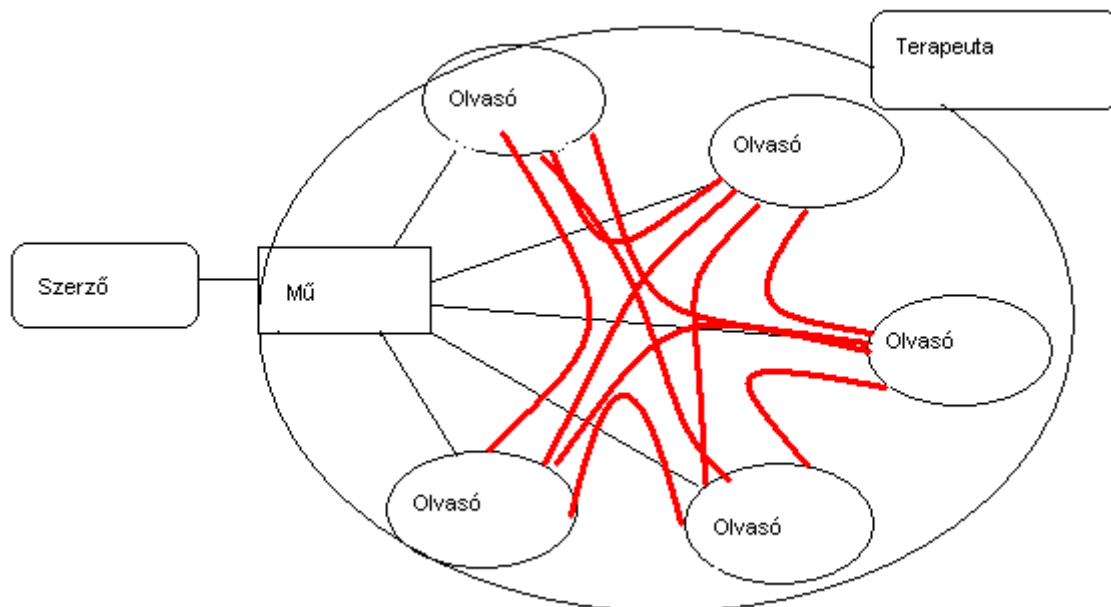

A biblioterápia többféle formában valósulhat meg, aszerint, milyen környezetben, milyen céllal, egészséges vagy pszichés betegséggel küzdő emberekkel valósul meg. Valami azonban minden biblioterápiás foglalkozásban közös: a résztvevők saját véleményüket, gondolataikat fogalmazzák meg a szöveggel kapcsolatban. A biblioterápia célja tehát soha nem a standard kritikai olvasatra való rávezetés; hanem a személyes élmény megfogalmazása. Cél lehet továbbá problémákkal szembesíteni az embereket, akik mindezekhez a problémákhoz különbözőképpen állnak hozzá, különböző véleményt formálnak aszerint, hogy a saját élettapasztalataik hogyan szövődnek bele az olvasott szövegbe.

Az előbbi ábrát továbbgondolva a biblioterápiás folyamatot a következőképpen ábrázolnám:

irodalmi mű önéletrajzinak tekinthető, ld. de Man 1997

11 Ricouer 2001: 21-25

Ha az ábrát értelmezzük, világos, hogy a mű jelentése minden ember számára különböző lesz. Azt is szerettem volna érzékeltetni, hogy – noha minden tagnak megvan a maga értelmezése – mindaz, ami a biblioterápiás foglalkozás során szóba kerül és elhangzik, mégsem a mű értelmezésére irányul elsősorban, hanem mindarra, ami személyes élményként, érzésként, tapasztalatként megfogalmazódik a mű kapcsán. A terapeuta, akinek szintén van egy értelmezése, önmaga értelmezését nem viszi be a folyamatba, ő csupán segít, kérdéseivel, megjegyzéseivel irányítja a folyamat kibontakozását. Kiemelt szerepű ezzel szemben a csoporttagok között létrejövő párbeszéd, interakció.

A szerző tehát a körön kívül került a biblioterápiás folyamatban, mit mondhatunk magáról a feldolgozott irodalmi műről? Nos, hallottam már gyakorló biblioterapeutától azt a véleményt, hogy egyáltalán nem probléma, ha egy csoporttag nem olvasta el előre a foglalkozás során feldolgozandó (hosszabb, akár regény terjedelmű) szöveget. Semmi akadálya ugyanis, hogy a beszélgetésbe ennek ellenére bekapcsolódjon.

Számos következtetést von magával ez a gondolat. A mű kétségtelenül háttérbe szorul, ürüggyé válik. Ami igazán lényeges, az tehát a biblioterápiás folyamatban is – hasonlóképpen a befogadási folyamathoz, amint fentebb Ricoeur tanulmánya kapcsán utaltam rá – önmagunk újjáalakítása, azonban egy befogadástól különböző szinten. Két dologra gondolok ennek kapcsán: a biblioterápiás helyzet rákényszerít gondolataink, érzéseink megfogalmazásra (akár csak magunkban, de természetesen a cél, hogy mindezt meg is osszuk a csoporttagokkal), így az értelmezés, önmagunk újjáalakítása sokkal explicitebb és mélyebb lehet, mint amit olvasás során elérhetünk. Másrészt a biblioterápia során mások véleménye és maga a terápiás helyzet

is tükröt tart elénk, ami szintén lehetőséget ad az önismeret elmélyítésére. (Ismét utalnék arra a fentebbiekben már kifejtett tényre, hogy az irodalmi mű maga át is alakul, miközben „magunkévá olvassunk”.)

Mindebből az is következik, hogy a biblioterápia célja – az irodalmi művek kapcsán önmagunkról személyes módon beszélni – nem nehezen teljesíthető és életidegen követelmény, hanem a befogadási folyamatból adódó szükségszerűség.

Bár nem biblioterápiáról szól Pierre Bayard fentebb már idézett könyve, mégis számos értékes gondolatot tartalmaz a biblioterápiára vonatkozóan is; hiszen a könyv egyik alapgondolata éppen az, hogy egy irodalmi mű elolvasása sosem öncélú, mindig átírjuk a magunk számára, belső könyvvé alakítjuk, a róla való beszédben pedig egyáltalán nem a könyvről, hanem sokkal inkább magunkról beszélünk. Bayard hosszan elemzi többek között egy antropológusnő esetét, aki egy nyugat-afrikai törzssel, a tivekkel szerette volna megismertetni Hamlet történetét. A kísérlet részben kudarcba fulladt; a törzs ugyanis annyira eltérő kulturális háttérrel rendelkezett, hogy tagjai egészen másképp értették a drámát, mint az európai olvasók; ugyanakkor mégsem volt kudarc abban a tekintetben, hogy a mű kapcsán számos értékes gondolatot fogalmaztak meg saját életükről, erkölcsi normáikról.¹²

A szerzőtől indultunk és az olvasóhoz érkeztünk. Úgy vélem, a felhasznált irodalomelméleti szövegek alapján talán sikerült megmutatni valamit abból a szemléletből, amelyet a biblioterápia képvisel: a biblioterápiás folyamatnak az irodalmi szöveg csupán értékes katalizátora, a legfontosabb azonban mindig a biblioterápiában részt vevő csoporttagok személyes véleménye és élménye, mindez azonban egyáltalán nem mond ellent a befogadási folyamat általános törvényszerűséginek.

Felhasznált irodalom

- Barthes, Roland: *A szerző halála*, ford. Babarczy Eszter, in Barthes, Roland: *A szöveg öröme*, Bp., Osiris, 1996, 5055.
- Bayard, Pierre: *Hogyan beszéljünk olyan könyvekről, amelyeket nem olvastunk?* ford. Kovács Ilona, Lazi, Szeged, 2007.
- de Man, Paul, *Az önéletrajz mint arcrongálás*, ford. Fogarasi György, *Pompeji*, 1997/2-3, 93-106.
- Hász Erzsébet: *Mese a biblioterápiában*. *Napút*, 2012/4, 9-21.

¹² Hamlet és a tivek történetét ld. Bayard 2007: 86-96

- Ricoeur, Paul: *A hármas mimézis*, ford. Angyalosi Gergely, in Ricoeur, Paul: *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*, szerk. Szegedy-Maszák Mihály, Bp., Osiris Kiadó, 1999, 255-309.
- Ricoeur, Paul: *A narratív azonosság*, ford. Seregi Tamás, in *Narratívák 5.*, szerk. László János, Thomka Beáta, Bp., Kijarat Kiadó, 2001, 15-25.
- Z. Varga Zoltán: *A szerző az irodalomtudományban*, *Helikon*, 2010/4, 534-555.